

-pokreta u Njemačkoj imaju svoja ishodišta u tradicionalnom djelovanju njemačke opće i političke kulture, postojanje određenog kontinuiteta.

Autor zatim daje prikaz pojedinih orijentacija unutar heterogenog političko-ideološkog spektra tog ekološkog pokreta, koji se kreće u dijapazonu od ekstremno lijevog do ekstremno desnog. To su: eko-demokrati, eko-liberali-socijalisti, eko-realisti, eko-fundamentalisti, eko-konzervativci i eko-fašisti.

Sve izneseno pokazuje da nikada kao danas ekološki problemi nisu bili toliko politizirani i ideologizirani, podređeni interesnom i ideološkom nadmetanju različitih političkih grupa.

Na kraju ovog zbornika možemo pronaći Bibliografiju — popis članaka objavljenih u nekolicini časopisa u vremenu od 1970. do 1987. godine, inače rad Jasenke Logožar i Stelle Mihelj, studentica sociologije.

Kao svojevrstan zaključak, trebalo bi iznijeti napomene Ivana Cifrića koje je on izložio još u predgovoru ove knjige.

Radi se o tome da radovi ovog zbornika nemaju jedinstvenu teorijsku niti metodološku poziciju, što on objašnjava s nekoliko razloga:

— respektirana je znanstvena autonomija istraživača u odabiru pristupa i načinu interpretacije,

— radovi su rezultat individualnog gledanja na probleme,

— s obzirom na tek početne korake socijalne ekologije u nas, prisutno je još uvijek određeno traženje najprimjerenijih pristupa u svjetskoj socijalnoekološkoj literaturi, koja bi najbolje reflektirali našu socijalnoekološku stvarnost.

U svakom slučaju, ovim se zbornikom proširilo naše viđenje ekoloških problema i ukazalo na moguće smjerove njihova rješavanja.

Upoznati smo sa činjenicom da ekološki problemi ne zaustavljaju svoje razorno djelovanje na samoj prirodi ili zdravlju čovjeka, već nastavljaju djelovati i na cijelo društvo, društvene odnose. Kao takovi, ekološki problemi predstavljaju bogatu problematiku za istraživanje, i zahtjevaju teorijske i praktične napore sociologa.

Nadamo se da će svi ti napori naći svoje opravdanje u stvaranju jedne smislenije životne filozofije od ove koje danas imamo.

Ranka Jelača

Zoran Žugić

INFORMACIJSKO DRUŠTVO NOVA PARADIGMA

Kairos, Beograd 1988, 202 str.

Knjiga »Informacijsko društvo« predstavlja strukturalnu analizu procesa komunikacije, pojmova masovno i slobodno komuniciranje, te pojma masovni medij. Ovaj rad, inače doktorska disertacija Zorana Žugića, nastoji odgovoriti na pitanje »da li je informacijsko društvo« doista nova paradigma ili je samo drugo ime za staru strukturu mišljenja, proizvodnje, i života općenito«. S obzirom na činjenicu da je autor eksplicitne marksističke provenijencije, upućeniji će čitaoci vjerojatno odmah prepoznati sve karakteristike i konzekvence takve analize.

Da će u knjizi biti riječi o kritici sociologije masovnih komunikacija sa Marksove pozicije, sasvim nedvosmisleno govore ciljevi koje je autor predase postavio, ulazeći u ovu prob-

lematiku: a) Odrediti društveno komuniciranje kao povijesni, klasno posredovani oblik saobraćanja među ljudima, b) interpretirati masovno komuniciranje kao jednu od mogućnosti, ne i jedinu, saobraćanja među ljudima, c) odrediti masovne medije kao sredstva koja posjeduju i omogućuju klasno-antagonističke društvene odnose i d) pokazati pod kojim je uvjetima moguć proboj iz sadašnje situacije u kojoj mediji »prizvode« društvenost unutar otuđenja, prema novim posredno-neposrednim odnosima među ljudima, kao pretpostavci aktiviranja unutar medija skrivenog emancipacijskog potencijala.

Valja naglasiti da se Žugić zaista sustavno i savjesno prihvatio posla o čemu djelomično svjedoči i literatura koja broji 293 knjige i još oko tridesetak članaka objavljenih u raznim časopisima i zbornicima. Rad obiljuje Marksovima citatima, ali i mislima Habermasa, Hellerove, Altvatera i nekih drugih autora što korespondiraju s marksističkim teorijskim nasljeđem. Pored njih u kontekstu promišljanja strukture i uloge masovnih medija i društvenog komuniciranja u suvremenim društvima kritički se citiraju Marcuse, Adorno, Horkheimer, McLouhan, Parsons i drugi.

Knjiga započinje definiranjem osnovnih preduvjeta koji su po autoru nužni kako bi istraživanje ovog društvenog segmenta bilo uspješno. Prvi takav uvjet Žugić vidi u izbjegavanju formalno-logičke pogreške »pars pro toto«, kada se cjelokupni odnosi određuju društveno komuniciranje kontra-produktivno svedu na samo jedan njegov segment — masovno komuniciranje. S obzirom da društveni karakter masovnog komuniciranja ne smatra samorazumljivom činjenicom, Žugićevo istraživanje kreće od razumijevanja »čovjekove povijesti kao povijesti nje-

gova nastajanja (Marx)«. Navedeni redukcionizam, kaže autor, kontra je produktivan i zbog toga što se njime društvenost i sposobnost komuniciranja, iminentni ljudskom biću kao biću prakse, smatraju isključivim rezultatom moderne epohe, ili konkretnije buržoaskog društva«. Redukcionističkom pristupu autor suprotstavlja teoriju o genuinom karakteru društvenosti, kao o nečemu što proizlazi iz same čovjekove biti odnosno spram prirode i drugih ljudi, a ne naprosto »prirodnoj«, samorazumljivoj činjenici koja određuje ljudsku egzistenciju. »Korak unatrag« ka otkrivanju generičke biti društvenosti, za koju autor smatra da je danas već »prekrivena« ideologiziranim interpretacijama, nameće potrebu izvođenja analitičkog postupka kojim se ide iza postojećih formi komuniciranja. Tako dolazi do spoznaje da ispod njih egzistiraju povijesno konsituirani, klasno posredovani odnosi koji uvjetuju i postojeće forme društvenog komuniciranja. Upravo na tim klasno posredovanim odnosima u procesu komunikacije autor gradi svoju, doduše nigdje eksplicitno izraženu tvrdnju, da nove paradigme nema. Stara paradigma može doduše dobiti novo ime, međutim, time se neće promijeniti stara struktura mišljenja, proizvodnje i života općenito. Mi bismo dodali još i tvrdnju da su, gledano iz marksističke perspektive, izgledi za uspostavljanje društva informacija jednako tako mali kao što su male i šanse konstituiranja besklasnog društva, emancipiranih pojedinaca i slobodne masovne komunikacije. Iz već prije navedenih razloga, Žugić smatra da je nemoguće fenomen masovnog komuniciranja proučavati izvan konteksta rada i kapitala, te odnosa određenih ovim kategorijama.

Pored redukcionizma, drugom velikom pogreškom u istraživanju ma-

sovno komunikacijskih procesa autor smatra tehnološki optimizam, odnosno tzv. »kvazineutralnu poziciju« unutar društvenih znanosti. U svojoj viziji svijeta kao »globalnog sela« u komunikacijskom smislu, McLouhanova je teorija podvrgnuta žestokoj kritici. Valja pritom naglasiti da ona nije nužno vezana samo uz građansku sociologiju, već je bliska i nekim autorima koji djelomično korespondiraju s marksizmom, Marcuseu na primjer. Osnovna zamjerka McLouhanovoj koncepciji može se svesti na klasični marksistički prigovor neutralnoj poziciji unutar društvenih znanosti uopće, pa tako i sociologiji masovnih komunikacija: apstrahiranje socijalnog konteksta i antagoniziranih klasnih odnosa, koji u slučaju komunikacije, pospješuju globalizaciju medijske tehnologije.

Nakon rasprava o redukcionizmu i tehnološkom optimizmu autor čitaocima na uvid stavlja glavne teorije unutar sociologije masovnih komunikacija i razlikuje tri takva pristupa: (1) Zapadna sociološka teorija građanske provenijencije, uglavnom prezentirana kroz funkcionalistički pristup Talcotta Parsonsa i njegovu sistemsku teoriju, (2) kritička teorija konstituirana 30-tih godina ovog stoljeća na temeljima frankfurtske škole, a danas izražena kroz radove druge i treće generacije teoretičara, u nekim aspektima bliskim, a u nekima različitim od Adorna, Horkheimera i Marcusea, i (3) teorija koja polazi od osnovnih načela II. internacionale, tzv. »znanstveni marksizam« ili »marksizam-lenjinizam«.

I dok se za prve dvije teorije, funkcionalističku i kritičku, može konstatirati izdiferenciranost različitih pristupa, u slučaju »naučnog socijalizma« takvo što ne može se ustvrditi.

Razlog tome autor vidi u činjenici da je unutrašnja kohezija i monolitnost ovog teorijskog pristupa rezultat ideologizirane teorije argumentacije i negiranja svakog pluralizma mišljenja.

Izlaganje se nastavlja pokušajem da se unatoč poteškoćama i ne »bez ostatka« osnovne značajke i glavna imena pojedinih teorija svedu »na zajednički nazivnik«. Pa tako čitamo: »U funkcionalističkom ili kako ga se ponekad naziva, administrativnom pristupu, definiranje specifičnosti informacijsko-komunikacijske sfere zastaje na detektiranju razlika između pojedinih vrsta informacijske djelatnosti, te utvrđivanju njihovih nosilaca, predmeta, sredstava, ciljeva i rezultata.«

Tako funkcionalistička teorija »umjesto da obuhvati totalitet društvenih odnosa uključujući i komunikacijske procese, kaže Žugić, zaustavlja svoje istraživanje na proučavanju jednog njegovog segmenta, mjereći samo krajnje učinke koje mediji imaju na recepijente njihovih poruka.« Kao paradigmatički primjer za takvo izučavanje autor uzima Lasswella i njegovu poznatu formulu »five W« (tko kaže, što kaže, na kojem kanalu, kome i s kakvim učinkom), koja je izvedena upravo iz redukcističkog pristupa izučavanju ove problematike, »Svako nekritičko tumačenje te formule, bez obzira na ideološki predznak, smatra autor, treba okarakterizirati kao građansko«.

Činjenica da je pojam »građanski« u našem svakodnevnom političkom rječniku kompromitiran, čini ga sve rijeđe korištenim terminom. Prominentni jugoslavenski sociolozi nisu više spremni dijeliti sociologiju na građansku i marksističku, kako zbog mogućih apriorno negativnih konotacija dijela naše formalne javnosti, tako i zbog činjenice da se danas sve

teže može povući čvrsta linija između te dvije teorije društva. U tom kontekstu ova nam se Žugićeva tvrdnja čini pomalo »tvrdom«.

Kritičkom pristupu, sa Marcuseom kao apologetom, autor također zamjera to što informacijsko komunikacijsku sferu svodi na nju samu, primjerice na proučavanje masovnih medija, i dodaje: »Ovaj pristup već na prvi pogled karakterizira i aprioristička kritika funkcionalizma čija se temeljna pozicija naziva administrativnom, s obzirom na njegovu poglavitu usmjerenost ka empirijskim istraživanjima. U novijim radovima pripadnika kritičkog pristupa sociologiji masovnih komunikacija razlika u odnosu na funkcionalizam hipostazirana je više ideološkom nego znanstvenom razdiobom istraživanja na emancipacijska i demestificirajuća« — Premda su napravila značajan korak naprijed u analizi proturječja koja prate razvoj društvenog komuniciranja, ova istraživanja (kritičke teorije op. p.) budući da abreagiraju konkretni klasno uvjetovani kontekst masovno komunikacijskih procesa, ne nude perspektive »oslobađanja« informacijsko-komunikacijske sfere« — zaključuje autor.

I dok se za administrativni ili funkcionalistički pristup običava kazati da je historicizam zamijenio empirizmom, za kritičku je teoriju karakteristično tzv. »analitičko čitanje Marxa«. Po slijedu logike za »naučni marksizam« moglo bi se reći da je utemeljen na krajnje pojednostavljenoj, vulgariziranoj interpretaciji Marxa i njegove kritike političke ekonomije. »Mehanicističkim, u biti nedijalektičkim tumačenjem, koje je karakteristično za »marksizam-lenjinizam«, informacijsko komunikacijskoj sferi negira se — smatra autor — bilo kakva specifičnost i relativna samostalnost,

tako da je se svodi na jedan od sektora »društvene nadgradnje«. Transformacijom marksizma u znanstveni pogled na svijet, uglavnom zahvaljujući Kautskom i Bernsteinu, ali i svim onima koji su kasnije »rabili« taj model, došlo je do njegove redukcije na skup ideoloških iskaza usmjerenih na apologiju prakse društava koja na svoj način »tumače« Marxa. Primjetna je i neskrivena autorova odioznost prema ovom kvaziznanstvenom pristupu. To možemo lako shvatiti i opravdati. Dugo i predugo je i Jugoslavija »na svoj način« čitala Marxa, posljedice čega danas, nažalost, osjećamo. Na to se teško ostaje ravnodušan.

U poglavljima koje slijede sve do zaključka, autor se bavi definiranjem i objašnjavanjem osnovnih prepreka koje stoje na putu prelaska industrijskog u postindustrijsko — informacijsko društvo.

Po njegovom mišljenju te disfunkcijske uloge u konstituiranju nove paradigme čine prije svega još uvijek neprevladane suprotnosti između građanskog društva i političke države, društva i zajednice, civilizacije i kulture, radnog i slobodnog vremena, represivnih i radikalnih potreba, masovnog i slobodnog komuniciranja, te nekih drugih antinomijskih struktura kojih u dualističkim društvima, po Žugiću, zaista ne nedostaje. U tom istom kontekstu autor raspravlja Habermasovu tezu o ambivalentnom karakteru masovnih medija, odnosno autoritarnom i emancipacijskom potencijalu, njihovoj (dis)funkcijskoj ulozi, zatim o problemu potreba i slobodnog vremena, poglavito se koristeći radovima Agnes Heller itd. Imuna kritici ne ostaje niti samoupravna komunikacijska teorija i praksa čije nedostatke autor prvenstveno vidi u proturječju komunikacijskog podružtvljavanja iz-

među stvarnosti i »realne utopije«, a šansu za demokratizaciju masovnog komuniciranja u samoupravnom društvu vidi u prevladavanju autoritarnog medijskog potencijala emancipacijskim.

Međutim, naše je mišljenje da ključnu racionalizaciju marksističkog promišljanja nemogućnosti uspostavljanja postindustrijskog društva, kao društva slobodne komunikacije, »čovjeka bogatih potreba« i općeljudske emancipacije, predstavlja suprotnost između građanskog društva i političke države. Počevši od Marksovih »Ranih radova«, naročito njegovog »Priloga kritici židovskog pitanja«, pa sve do današnjih dana marksistička analiza suvremenih društava razlikuje građansko društvo i državu. »Taj odnos, kaže autor, za marksizam predstavlja još uvijek prisutno i, štoviše, dominantno obilježje klasnih, u biti, dualističkih društava.

Fakcitet ove podijeljenosti obavezuje da se i kod razumijevanja značaja i stvarnog dometa slobode i javnosti komuniciranja u suvremenim društvima uzme u obzir realno egzistiranje naznačenog dualizma, kao i njegov društveno-povijesni, klasno posredovni karakter. Pri davanju univerzalnog značenja dualizmu društva i države upućuje na njegovo postojanje u svim suvremenim klasnim društvima, kako u građanskim (buržoaskim) tako i u socijalističkim građanskim društvima. (bez obzira na suprotna dokazivanja ideologija u zemljama realnog socijalizma)«.

Prema Marksovom naučavanju čovjek »u općenitosti države kao političko biće (citoyen) vodi svoj stvarni život, dok u svakodnevnom, »stvarnom« životu kao ekonomsko biće (bourgeois) vodi apstraktni život, gdje ljude smatra sredstvom, a sam postaje igračka tuđih sila i interesa«. (»Prilog

židovskom pitanju«). Osnovni rezultat takve Marksove fenomenologije po mišljenju Žugića, izražava se kroz spoznaju da odnos prema vlasništvu nad sredstvima za proizvodnju u buržoaskom društvu, i privatno vlasništvo kao njegov konstitutivni oblik, karakteriziraju posredno ili neposredno i sve ostale odnose. Iz ovoga se može marksističkom logikom deducirati i činjenica da informacijsko-komunikacijska sfera predstavlja paradigmatički primjer za takve postavljene odnose koji još uvijek koče prelaz masovnog u slobodno komuniciranje i na taj način potpunu emancipaciju čovjeka koji će »spoznati društvene snage kao vlastite, te stoga neće više doživljavati političku sferu kao onu u kojoj je formalno jednak s drugima, tako da je otuđen od samoga sebe« mišljenja je autor. Razlika između Marksovog promišljanja društvenih snaga koje bi trebale izvršiti tu emancipacijsku misiju i suvremenih teoretičara jest u činjenici da je prema nekim autorima »nova radnička klasa« izgubila svoju revolucionarnu oštricu, a da su njenu istinsku i povijesnu ulogu preuzeli novi alternativni pokreti od kojih je vjerojatno najradikalniji suvremeni feminizam, od kojeg bi prema C. Hermalniku, primjerice, mogao doći i odlučujući impuls za stvaranje nove paradigme.

Na kraju zaključujemo: Knjiga »Informacijsko društvo« predstavlja značajan doprinos marksološkoj kritici sociologije masovnih komunikacija. Rad je napisan sustavno i ambiciozno, kao što i priliči doktorskoj disertaciji. S tezama i iznesenim stavovima čovjek se može slagati ili ne slagati, kao i s marksizmom, uostalom. Međutim, to je tema za neku drugu prigodu. Jednako tako autoru se ne može odreći priličan trud oko literature i citata, premda je ponekad usli-

jed njihovog velikog broja teško odrediti što je »izvor« a što autentično promišljanje autora. To, međutim, možemo smatrati i određenom »cijenom« koju čitalac mora »platiti« želi li bez vlastitih referencija na literaturu ovoga područja, normalno pratiti slijed izlaganja u knjizi.

Ono što bi autoru mogli zamjeriti čitajući njegov rad jest određena pojmovna nejasnoća, možda najeksplicitnije izražena na primjeru teorije i paradigme. Žugić, naime, istovremeno koristi i jedan i drugi termin, misleći pritom očito na istu stvar, pa je tako za njega kritička teorija ponekad teorija, a ponekad paradigma. Ista je stvar i sa funkcionalizmom i »znanstvenim marksizmom«. Nije stoga sasvim jasno priznaje li autor sociologiji znanstvenost i empirijski karakter, ili je mišljenja da se sociologija kao znanost nije još sasvim oformila, te je u tom slučaju, njen paradigmatički status problematičan. Kako međutim koncept paradigme u sociologiji sociolozima ostavlja priličan manevarski prostor, ova se zamjerka može shvatiti samo uvjetno. U svakom slučaju, u situaciji kada kvalitetnih radova s područja komunikologije ima relativno malo, »Informacijsko društvo« predstavlja interesantno znanstveno štivo.

Bojan Luncer

Josip Obradović

RAD I TEHNOLOGIJA

Biblioteka Revije za sociologiju, Sociološko društvo Hrvatske, Zagreb, 1989, 157 str.

Zenit je industrijskog društva u razvijenim zemljama već, mesumnjivo,

prošao. Masovna upotreba znanja, velika profesionalizacija, sve veća diferencijacija socijalnih grupa i stvaranje masovnih društava, sve sasvim dobro poznate odlike industrijskog društva, već su otišle korak dalje u svojim složenim oblicima, a mi još nismo sasvim sigurni jesmo li odgovorili na izazov tog vremena, na sve probleme, posljedice i socijalne implikacije. Mikroelektronička, pa potom i informatička revolucija dovela nas je pred post-industrijsko društvo Daniela Bella, dakle onu društvenu formaciju u kojem je manjina u stanju proizvesti svu količinu materijalnih dobara, dok većina radi u uslužnim djelatnostima. Ljudski će rad, dakle, doživjeti još jednu epohalnu transformaciju, ruku pod ruku s tehnologijom znanja, u društvu u kojem će i industrija imati promjenljivu, ali zato ne i manje važnu ulogu.

No, trend industrijskog društva još je prisutan; naziranje novog post-razdoblja samo kumulira pravu mini-katakliizmu. Velika mezaposlenost, promjene u socijalnoj strukturi organizacije, promjene u odnosima moći, obrazovanju i sadržaju rada neke su od posljedica u sferi rada i tehnologije, posljedice koje potresaju društvenu strukturu čovječanstva — na ovaj ili onaj način.

Industrijska sociologija, odnosno sociologija i psihologija organizacije, kao znanosti koje se bave i fenomenom ljudskog rada i fenomenom tehnologije (između ostalog), uvidjele su da je odnos čovjeka i stroja posredovan sistemom podjele rada te determiniran kako tehničkim, tako i socijalnim sistemom. Početnim »dječjim« bolestima ovih disciplina, disciplina koje su vrvjele posve tehničkim determinizmom — po kojem se smatralo da je organizacija rada tek posljedica tehnologije — ubrzo se suprotstavila